

Іван Раковський – енциклопедист європейського рівня

Наталія Черниш

Українська академія друкарства, Львів, Україна

ORCID: 0000-0001-9896-0445

Email: chernysh.natalia7@gmail.com

Резюме: У статті запропоновано огляд життєвого шляху антрополога Івана Раковського – головного редактора першої української універсальної енциклопедії – «Української загальної енциклопедії» (1930–1935). Описано біографічні відомості науковця крізь призму становлення його як енциклопедиста, створення УЗЕ, її підготовки та діяльності в Науковому товаристві імені Шевченка.

Ключові слова: Іван Раковський, «Українська загальна енциклопедія», НТШ, енциклопедистика, антропологія.

Ivan Rakovsky as an European encyclopediographer

Nataliia Chernysh

Ukrainian Academy of Printing, Lviv, Ukraine

Abstract: The article offers an overview of the life of anthropologist Ivan Rakovsky who is an editor in chief of the Ukrainian General Encyclopedia (1930–1935) as the first Ukrainian universal reference work. The biographical information of the scientist is described through the vision of his formation as an encyclopediographer, the creation of UGE, its compiling, as well as activities in the Shevchenko Scientific Society.

Keywords: Ivan Rakovsky, The Ukrainian General Encyclopedia, Shevchenko Scientific Society, encyclopedia studies, anthropology.

ЦИТУВАТИ СТАТТЮ:

Вступ

Досвід редактора «Української загальної енциклопедії» (УЗЕ) Івана Раковського, якому вдалося розробити й успішно реалізувати проект першої національної універсальної довідкової праці, призначеної для найширшої читацької аудиторії, вельми цінний для української енциклопедичної справи (третомник опубліковано в 1930–1935 роках). І. Раковський – непересічна в історії національної науки та культури особистість – належить до відомих популяризаторів української науки [Головацький; Романюк]. І саме йому було до снаги очолити редакційний колектив енциклопедичного видання, об'єднати свідому галицьку інтелігенцію (науковців, промисловців, освітян та ін.) навколо ідеї «книги, де є все», налагодити науково-методичне опрацювання матеріалів довідника та їх якісне втілення в поліграфічний продукт.

Наукові дослідження І. Раковського, передусім із антропології – провідної галузі його багаторічної праці, – були заборонені за часів тоталітарної влади, а діяльність у Науковому товаристві імені Шевченка, головою якого він був у найдраматичніші періоди історії осередку (від 1935 року і до ганебної ліквідації радянською владою на початку 1940 року, а згодом – в еміграції, від 1947-го й до смерті в 1949 році) не отримала належного пошанування й досі, що актуалізує наше дослідження. У публікаціях з історії НТШ чи працях зі становлення національної антропології про нього згадують коротко й переважно фрагментарно (див., наприклад, [Дорошенко]), а про те І. Раковський насправді належав до когорти тих, кому вдалося не поступитися власною гідністю навіть у найбільш несприятливих суспільно-історичних і життєвих умовах, хто мав щастя долучитися до культурного й наукового поступу українського народу.

Виклад основного змісту дослідження

І. Раковський народився в 1874 році в селі Протеси Рогатинського повіту нині Жидачівського району на Львівщині в родині священника. Його батько Альбін Раковський завжди перебував у колі української інтелігенції – Шараневичів-Огоновських (відомий літературознавець, професор Львівського університету О. Огоновський був дядьком його матері).

Навчався спочатку в народній школі містечка Чагрів, потім у станіславській і львівській гімназіях. Однокласником в Академічній гімназії Львова був В. Щурат, який згодом також став відомим науковцем, а керував класом Д. Гладилевич – викладач латинської, польської та української мов, голова Товариства ім. Шевченка, співзасновник впливової львівської газети «Діло».

Родинне та гімназійне середовище позначилося на зацікавленнях юнака наукою, і одразу після складання випускних іспитів він вступив на філо-

софський факультет Львівського університету, обравши для поглибленого вивчення природознавство. Однак якщо на початках університетського життя І. Раковський зосередився на вивченні природничих наук, то вже на третьому й четвертому курсах його захопили гуманітарні предмети: філософія, історія, педагогіка. Історії його навчав М. Грушевський, української літератури – О. Колесса, які виплекали не одне покоління відомих і свідомих українських учених.

Наприкінці 1897 року, закінчивши університетський курс, І. Раковський склав іспит і отримав право викладати природознавство, математику та фізику в гімназіях. Невдовзі переїхав до Коломиї, де почав працювати в місцевій українській гімназії (у нього навчався Я. Оренштайн, згодом відомий український видавець, засновник потужного в міжвоєнний період видавництва «Українська накладня»).

Сумлінне навчання у Львівському університеті, тісне спілкування з викладачами різних курсів сприяло поглибленню наукових зацікавлень І. Раковського, передусім у галузі природничих наук: спочатку він працював в університетських ботанічній та зоологічній лабораторіях, а 1903 року його запросив Ф. Вовк до участі в антропологічних експедиціях, що їх ініціювало НТШ. Упродовж 1903–1905 років вони об'їздили Гуцульщину, Лемківщину, Галичину, Поділля, Буковину, де зібрали цінні відомості з антропології. Накопичені під час подорожей матеріали стали основою великих за обсягом розділів довідкового видання «Украинский народ в его прошлом и настоящем», зокрема «Антропологические особенности украинского народа».

У 1903 року за помітні наукові здобутки (йдеться про такі праці, як «Вік нашої землі» та «Вулкани») І. Раковського обрали дійсним членом НТШ, а також надали кошти для навчання за кордоном. Це дало йому змогу опанувати зоологію у Віденському університеті, антропологію у Петербурзі під керівництвом Ф. Вовка, а пізніше – анатомічну і фізіологічну антропологію та порівняльну етнографію у Парижі, попрацювати в найкращих європейських лабораторіях разом із видатними дослідниками того часу.

1908 року І. Раковський на запрошення голови НТШ М. Грушевського став секретарем наукового осередку. Переїхавши з Коломиї до Львова, обійняв також посаду професора Академічної гімназії. Довоєнний час приніс молодому вченому широке визнання: він став членом Російського товариства антропологів, ввійшов до об'єднання антропологів Франції, низка його досліджень (передусім «Расовість слов'ян») отримала високу оцінку європейської наукової спільноти.

Перша світова війна, події якої позначилися на долі багатьох українських учених (згадаймо, приміром, С. Рудницького чи Є. Онацького), не оминула

й І. Раковського, який, попри несприятливі життєві та суспільно-політичні обставини, все ж не полишив наукової праці. 1914 року він переїздить зі Львова до Відня, де спільно зі С. Рудницьким опрацьовує питання географічної самобутності України, готує до друку дослідження «Расовість українців» (видано у Відні в 1915 році та Києві у 1917 році). Основну ідею означено так: «Наш український народ також має свою питому вдачу, що різко відрізняє його від сусідів. Українець веселої вдачі, охочий до забави й товариського життя, ніжний в почуваннях, вразливий на музику, спів і красу природи й штуки, невідприємливий та неохочий до праці, але зате витривалий аж до завзятости, замилуваний в особистій свободі та з нахилом до вільнодумности» [Головацький, с. 25].

Учений як свідомий український патріот бере участь у русі Українських січових стрільців, працює секретарем Бойової управи УСС, у 1918–1919 роки навіть потрапляє до польського табору біля Кракова (одночасно з ним там перебував також К. Студинський, що пізніше став головою НТШ).

До Львова І. Раковський повернувся лише 1920 року й одразу поринув у педагогічну та наукову працю. Він стає одним зі співзасновників Таємного українського університету, читає там, а також у Львівській політехніці – Таємній українській вищій технічній школі (так тоді називали заклад) лекції з антропології і зоології. Спільно з І. Трушем та Ю. Полянським упорядковує фонди музеїв НТШ – культурно-історичного та природничого, видає низку цікавих наукових і науково-популярних праць («Як люди живуть на нашій землі?», «Антропологічні прикмети Шевченка», «Вселенна. Начерк астрономії»), а також ґрунтовне дослідження, присвячене своєму вчителеві («Погляди Хведора Вовка на расовість українського народу»).

Автори праць про наукову спадщину І. Раковського наголошують, що «він як визначний педагог дуже старанно ставився до своїх обов'язків, слідкував за найновішими науковими досягненнями у відповідних ділянках природознавства, реферував усе нове, корисне в його роботі» [Головацький, с. 31].

Активна громадська позиція й помітна патріотична діяльність І. Раковського не залишилися поза увагою польської влади. З архівних джерел відомо, що під нагляд таємної поліції він потрапив ще в середині 20-х років 20 ст., однак лише 1928 року рішенням управління освіти його відсторонили від викладання в Академічній гімназії і відправили на пенсію. Саме в цих непростих для І. Раковського життєвих обставинах до нього звернувся відомий галицький журналіст В. Микитчук із пропозицією очолити редакційну колегію «Української загальної енциклопедії» – цілком нового довідкового видання, ідея підготовки якого виникла під час спілкування із широким загалом українського населення Галичини, просвітницької ро-

боти в селах і невеликих містах краю. За спогадами В. Микитчука, «одного разу на обговоренні моєї доповіді у селі Яблунові мене запитали: “Чи є в нас така книга, в якій є все?”. Це запитання спонукало мене замислитися над виданням енциклопедії» [Микитчук, с. 352].

На початку 1928 року В. Микитчук звернувся до голови Наукового товариства ім. Шевченка К. Студинського з пропозицією взяти участь у підготовці енциклопедії та залучити до роботи авторитетних науковців різних секцій і комісій, однак не отримав позитивної відповіді. Тоді ж В. Микитчук розпочав переговори з діячами товариства «Просвіта», зокрема, з головою осередку М. Галущинським, сподіваючись на їхню підтримку та співпрацю. Просвітянам ідея видання «книги про все» була близькою, вони гаряче схвалили цю ініціативу, однак втілити в життя проєкт В. Микитчука відмовилися через фінансові труднощі осередку.

Не шукаючи більше підтримки та взаєморозуміння інших культурних чи просвітницьких товариств, що їх на західноукраїнських землях у міжвоєнний період було чимало, В. Микитчук сам береться за розв’язання всіх організаційно-фінансових і видавничих проблем підготовки довідника. Він просить І. Герасимовича, з яким тривалий час співпрацював у педагогічному товаристві «Рідна школа», рекомендувати редактора енциклопедії, бажано відомого вченого й авторитетного громадського діяча, що мав би також і видавничий досвід. За порадою І. Герасимовича наприкінці 1928 року В. Микитчук звертається до І. Раковського з проханням очолити редакційну колегію «Української загальної енциклопедії» та обійняти посаду її головного редактора.

Праця над енциклопедичним виданням вимагала неймовірної відповідальності, адже станом на кінець 20-х – початок 30-х років 20 ст. не існувало україномовних довідкових видань з окремих галузей знань, не була усталена також наукова термінологія. Можливо, тому посаду головного редактора й запропонували І. Раковському – людині багатогранних наукових зацікавлень, якоюсь мірою педантичній, яка скрупульозно ставиться до своєї роботи. Та вчений завжди із запалом брався до роботи, що мала просвітницьку мету.

Не можна оминати увагою рис характеру І. Раковського, його рідкісної вдачі, про яку сучасники писали: «Людина особистої і громадської культури, репрезентативний пан у скромках галицького життя, без штучних манер, але зате з природними рисами аристократизму духа, повний людської гідності і достоїнства. Не мав у собі нічого з кар’єризму, гошштаплерства й низькопоклонства. Був людиною елітарного формату – український пан, свідомий своєї людської і національної гідності навіть в умовах незавидної української дійсності, бездержавності» [Головацький, с. 84]. І ще: «У приватному житті був надзвичайно чесний та правдиво новаторський.

З його цілої особистості віддзеркалювала культура правдивого європейця» [Головацький, с. 85]. Феноменальний ерудит, зокрема в ділянці природознавства, людина з активною патріотичною позицією, «чоловік, до якого можна мати довіру» (так про І. Раковського відгукувався Б. Лепкий) і водночас «ходяча доброта, неперевершена терпеливість» – таким, за спогадами його колег та друзів, був учений.

І. Раковський не одразу погодився стати редактором енциклопедії. Про його офіційну згоду свідчить відповідь В. Микитчуку: «З Вашого цінного листа <...> переконуюся, що справа видання УЗЕ задумана цілком поважно та поставлена на тривких основах, тому прошу прийняти до відома, що я в засаді згоджуюся взяти на себе обов'язки редактора тієї «Енциклопедії», однак під певними умовами, які мусять бути докладно усталені на нашій спільній нараді» [Фонд Раковського..., спр. 46].

Після отримання згоди від І. Раковського скликано нараду, де причетні до справи обговорили найважливіші питання щодо умов створення та розповсюдження майбутньої УЗЕ, а також обов'язки учасників проекту. Результатом обговорення стало підписання угоди, в якій окремим пунктом записано вимоги до І. Раковського як головного редактора: «Проф. Др. Ів. Раковський бере на себе обов'язок приєднати видавництву вчених спеціалістів до виконання поодиноких спеціальних праць з поодинокими вченими щодо термінів віддавання праць та гонорару за ті праці» [Фонд Раковського..., спр. 3].

Без перебільшення: те, що І. Раковський очолив колектив УЗЕ, стало визначальним для долі цього видання. Він був не лише талановитим ученим, а й добрим організатором, незаперечним авторитетом, умів об'єктивно оцінити потенційні можливості авторів і обрати найкращих, а головне – володів належними знаннями з методики налагодження роботи видавничого колективу (певна річ, у межах тогочасних реалій), мав чітко сформовані уявлення про зміст і виклад відомостей у майбутній енциклопедії, які базувалися на цільовому та читацькому призначенні «Книги знання». Значний обсяг редакційних робіт виконувався безпосередньо у помешканні І. Раковського у Львові на вул. Листопада, 31 (нині вул. Є. Коновальця), де зберігалися матеріали, надіслані авторами, картки гасел майбутньої енциклопедії, відбитки та копії статей із чужоземних енциклопедій, що слугували своєрідними зразками для укладачів УЗЕ.

Зосередившись на підготовці матеріалів УЗЕ, І. Раковський не лише укладав статті та редагував тексти інших авторів, а й займався організаційними справами, передусім залучав науковців до видавничого проекту, координував їхню діяльність. Зокрема, він провадив велику кореспонденційну роботу з багатьма відомими українськими науковцями та культурними діячами (див. про це [Трегуб]), надзвичайно уважно й відповідально

ставився до листування, завжди враховував доцільні міркування дописувачів щодо змісту енциклопедичних матеріалів, однак наголошував, що енциклопедія має поєднувати науковість і популярність, задовольняти потреби широкої громадськості.

У списку авторів УЗЕ бачимо прізвища понад 130 відомих на той час учених, а дієвий склад видавничого колективу енциклопедії об'єднав майже 60 осіб, що відповідали за опрацювання певних розділів чи найбільших за обсягом статей, зокрема, В. Кубійовича, Б. Лепкого, Д. Антоновича, М. Рудницького, Ф. Колессу, М. Возняка, А. Крушельницького, З. Кузеля, С. Людкевича, І. Свенціцького, К. Студинського, П. Франка, Я. Чикаленка, В. Щурата. Так, етнографічну частину видання (розділи «Духова культура» і «Матеріальна культура») опрацював видатний етнограф і етнолог З. Кузеля, якого І. Раковський уповноважив також залагоджувати й технічні питання, пов'язані з виготовленням мап і таблиць. З. Кузеля, який співпрацював з колективами німецьких енциклопедичних фірм, зокрема Ф. Брокгауза, і мав необхідний досвід, окрім етнографічної частини, підготував також розділи про бібліографію, бібліотекознавство та бібліотеки.

Згодом, уже під час підготовки статей до третього тому УЗЕ, запрошено й В. Сімовича, який на початку 30-х років 20 ст. перебував у Празі, де згуртував навколо себе фахових українців. Він радо прилучився до видання енциклопедії, адже вважав, що «це обов'язок наш – помагати ділу» [Головацький, с. 43]. Надсилав до редколегії цінні матеріали з української історії, літератури, культури та мистецтва, що увійшли до розділу «Україна», суттєво збагативши його зміст. В. Сімович виявився доволі прискіпливим автором: майже ніколи не дотримувався порад І. Раковського щодо обсягу довідкових матеріалів, вимагав, щоб опрацьовані ним статті не скорочували, часто оскаржував виправлення, внесені редакторами. Все це ускладнювало підготовку енциклопедії до друку та додавало клопотів головному редактору, який мусив дбати про загальне цільове та читацьке призначення праці.

Усім потенційним авторам І. Раковський надіслав лист-запрошення, у якому обґрунтував вимоги та побажання щодо якості текстів: «Редакція старається при відносно малому, строго означеному об'ємі дати якнайбільше змісту. Власне, щоби досягнути цю мету, ми мусимо: 1) давати тільки найконечніші річі, поминаючи подробиці; 2) пояснення обмежити до можливо найдальших границь, подаючи тільки те, що необхідно потрібне до пояснення й характеристики. Із огляду на це, ми не можемо в нашій “Книзі знання” подавати пояснення наших українських слів, полишуючи це будучому словникові нашої мови, а зате мусимо подавати по змозі як найбільше матеріалу з техніки, природи, медицини та чужих слів, пояснення яких найбільше пошукувані» [Фонд Раковського..., спр. 29].

Чітко усвідомлюючи, якою має бути енциклопедія, призначена для широкого кола читачів, І. Раковський намагався донести своє розуміння до авторів статей. Для того щоб зробити процес підготовки видання оперативним і ефективним, головний редактор одразу ж наголосив на обмеженні обсягу та деяких особливостях змісту статей: «Просимо наших ВП співробітників доложити всіх зусиль, щоби подані пояснення мимо своєї ядерности і короткости все ж таки були загально зрозумілі для найширшого загалу. Першою передумовою цього є по змозі не вживати чужих слів, а коли такі слова є конечні, не забути їх пояснити відтак опісля на властивому місці» [Фонд Раковського..., спр. 29].

У листі до авторів І. Раковський також зауважував: «Розуміється, що наша “Книга знання”, як перша українська енциклопедія, мусить на кожному кроці зазначувати свій український характер, щоби і наші, і чужі читачі знайшли в ній як найбільше відомостей про нашу землю і про наш народ, дуже просимо звертати на це увагу при опрацюванні своїх матеріалів та подавати найконечніші дані про українських дослідників і вчених, діячів, заслужених в дотичній галузі знання, та при кожній нагоді зазначувати все, що відноситься до України, її області, природи, народу, історії, її творчості й витворів та загалом її цивілізації й культури» [Фонд Раковського..., спр. 29].

Важливе значення має програмна стаття І. Раковського, опублікована 1930 року у львівській газеті «Діло». У ній він оприлюднив прагнення редакційного колективу УЗЕ створити таку працю, яка б могла представляти Україну серед інших енциклопедичних видань світу: «Перш за все мусимо зазначити, що перша книга знання буде невеличка. Інші культурні народи мають такі твори кількадесятьтомові, ми на перший раз мусимо вдоволитися трьома томами, в об'ємі приблизно 120 аркушів друку. Інші культурні народи мають побіч великих многотомових такі “малі” енциклопедії, призначені власне до масового поширення. Своїм об'ємом наша перша книга значно перевищуватиме недавно видані “малі” енциклопедії Брокгауза, Гердера і Маєра та дорівнювати буде “Малому Лярусови”» [Раковський, с. 3].

Видання, на думку редактора, мало би стати в нагоді кожному українцеві: «Як це вже зразу було сказано в перших звістках про нашу “Книгу знання”, вона буде загальною енциклопедією. Безперечно, нам дуже потрібні також словники мови, книги по українознавству та особливі енциклопедичні словники для різних ділянок людського знання, одначе перш за все таки найбільш потрібною для нашого широкого загалу є загальна енциклопедія <...> Відповідно до свого об'єму наша “Книга знання” обнимати буде найважливіші дані з усіх ділянок людського знання, з особливим місцем для українознавства та потреб нашого освіченого загалу» [Раковський, с. 3].

Учений усвідомлював, що для створення авторитетної довідкової праці потрібно дотримуватися тих незаперечних принципів, на яких базуються найвідоміші європейські енциклопедії. Один із них – беззастережна об'єктивність, якої І. Раковський настійно вимагав від авторів статей: «Розуміється, що при таких оглядах та загалом поясненнях, особливо історичних і літературних, необхідна цілковита безсторонність. При даних обставинах воно й не може бути інакше. Наша перша книга знання призначена для цілого нашого народу, а не для прихильників якогось одного сторонництва чи погляду... Наша енциклопедія мусить мати і буде мати чисто поучаючий (дидактичний) і пояснювальний (інформативний) характер та суворо перестерігатиме наукову безсторонність і безпартійність» [Раковський, с. 3].

І. Раковський наголошував на важливості збереження рідної мови, а тому всіляко намагався протистояти засміченню її чужомовними словами й термінами. Він писав: «Наша гарна мова – це одинокий скарб, який нам ще лишився, ото ж святим обов'язком всіх наших освічених людей є цей дорогоцінний скарб нашого народу шанувати й розвивати, а не засмічувати непотрібною чужиною. Та все ж таки в нашій енциклопедії мусить бути багатий засіб чужих слів, і то не лиш тих міжнародніх, загальноуживаних у всьому культурному світі, але також і тих по правді зайвих, без яких ми дуже добре можемо обійтися» [Раковський, с. 3]. У згаданій програмній статті І. Раковський пропонував читачам висловлювати свої міркування щодо недоліків видання та обіцяв уважно прислухатися до критики й спрямовувати її на поліпшення наступних зшитків.

Безперечно, специфіка енциклопедії передбачала необхідність визначення пріоритетних матеріалів, передусім урахування таких важливих чинників, як україноцентричний характер і науково-популярна спрямованість праці. Саме тому значну увагу І. Раковський приділяв чіткості викладу, стислості й водночас вичерпності змісту, наголошував на лаконічності формулювань, логічності побудови наукових тлумачень, точності фактичних відомостей. Він був дуже уважним і вимогливим редактором. У редагованих ним авторських оригіналах, які зберігаються у відділі рукописів Львівської національної наукової бібліотеки ім. В. Стефаніка НАН України, здебільшого бачимо виправлення, зроблені різним чорнилом, що дає підстави припустити: редактор не обмежувався одноразовим переглядом тексту, а повертався згодом до нього знову.

Часто І. Раковський надсилав авторам пояснення «для уможливлення редакторської праці», де просив дотримуватися вказівок, які б полегшили та прискорили роботу редакції. Серед найважливіших вказівок такі: «Кожний термін, враз із дотичним поясненням, просимо писати на особніх карточках, величини осьмої частинки аркуша звичайного канцелярій-

ного паперу... Карточки просимо упорядковувати поазбучно. Всі карточки просимо позначати порядковими числами. Дуже просимо писати як найвиразніше, по змозі зі машинкою» [Фонд Раковського..., спр. 29]. Такі дії дозволили б значно скоротити термін перевірки текстів. Вказівки редактора автори не завжди виконували, що засвідчують листи до адміністрації УЗЕ: «Отся наша просьба мала дуже малий успіх: наші співробітники прислали нам далі предовжелезні гасла, а ми їх на основі нашого згаданого письма все скорочували...» [Фонд Раковського..., спр. 47].

Після виходу першого зошита (зшитка) енциклопедії І. Раковський звернувся до громадськості з таким анонсом видання: «Отсим передаємо нашій українській спільноті перший випуск першої “Української загальної енциклопедії” “Книга знання”. Видавництво, редакція і співробітники цього твору докладають усіх зусиль, щоби він був як найліпшим й як найгарнішим та щоби стояв на вижині сучасних і культурних вимог, розуміється в границях можливості» [Фонд Раковського..., спр. 43]. Головний редактор наголосив на намірах видавців створити якісне, досконале видання, побудоване за зразком найвідоміших тогочасних довідників: «Все ж таки ми стараємося, щоби наша енциклопедія була по змозі як найліпшою: зміст, форму й текстові образки ми даємо на зразок найліпших енциклопедій інших народів; потрібні географічні карти та барвні й чорні мистецькі образкові таблиці виконуються у першорядній заграничній картографічній установі та в часті долучаються до пізніших зшитків, найдалше з кінцем першого тому. Про зовнішній гарний вигляд дбає упрощений до цього заводовий мистець» [Фонд Раковського..., спр. 43].

Про численні критичні відгуки на випуск першого зошита УЗЕ І. Раковський одразу ж повідомив авторів, пояснивши причини невдачі: «Мусимо признатися до цього, що перший зшиток нашої енциклопедії має багато недостач. Причинилася до цього головно обставина, що згаданий твір друкується на провінції, надто далеко від редакції, щоби можна запобічи різним непредвидженим несподіванкам. І так технічне виконання і коректа лишають багато до бажання, особливо в двох останніх аркушах, які друкарня через недогляд видрукувала без нашої ревізії та які ми будемо старатися передрукувати» [Фонд Раковського..., спр. 43].

Головний редактор енциклопедії глибоко усвідомлював свою відповідальність за видання, а тому прагнув виправити ситуацію і врахувати недоліки у подальшій роботі. Однак не все залежало від І. Раковського. Насамперед слід було навчити авторів писати якомога «чистіші» тексти, редагування яких потребувало б менше часу. Тому він надіслав авторам по зшитку видання для врахування недоліків: «Вкінці просимо ще переглянути перший випуск нашої «Книги знання» та подати нам ласкаво всі свої цінні замітки та поради, що по Вашій думці слід би змінити або по-

правити. Всі цінні уваги приймемо з найбільшою подякою і будемо старатися узгляднити їх по змозі в дальшому видаванні наступаючих випусків» [Фонд Раковського..., спр. 43].

Як бачимо, І. Раковський прислухався до порад і зауважень авторів та співробітників, прагнув піднести якість енциклопедії, адже від самого початку уявляв її як справжнє джерело знань, що достойно мала б репрезентувати наукові здобутки України.

Найактивнішими працівниками редакції були В. Сімович, І. Федів, В. Дорошенко та постійний секретар І. Бедрило. Через певний час між членами колективу виникли суперечності, і деякі співробітники вирішили залишити його. Така ситуація була загрозливою для УЗЕ. У листі до В. Микитчука І. Раковський висловив хвилювання щодо майбутнього редакції: «Заходить небезпека, що деякі члени Вид. Комітету не бажають вдоволитися лише силою свого вкладу, але бажають злосливо розвалу Видавництва, до котрого не можемо допустити. Ваше слово в цій справі багато заважить, а тому дуже прошу прибути особисто, а хоч заявитися в цій справі письмом» [Фонд Раковського..., спр. 47].

Зваживши всі обставини, В. Микитчук як директор адміністрації УЗЕ дійшов невтішного висновку, який одразу ж повідомив І. Раковському: «Грошова скрута приневолює наше В-во сповістити обох секретарів нашої Редакції УЗЕ про можливість припинення дальшого видавання зшитків УЗЕ від дня 1 лютого 1932 аж до часу, коли Видавництво буде спроможне продовжати це видавання» [Фонд Раковського..., спр. 23].

Проте І. Раковський рішуче наполягав на продовженні праці над «Книгою Знання». Розв'язкою складної ситуації стало доленосне рішення головного редактора перенести видання енциклопедії до НТШ, яке, однак, не всі підтримали. Зокрема, В. Микитчук висловив своє невдоволення, звинувативши вченого в «таємному бажанні» передати роботу над виданням ще від самого початку його створення до НТШ.

Такі закиди змусили І. Раковського обґрунтувати свою позицію в доповіді на засіданні повного видавничого комітету УЗЕ, що відбулося в Коломиї 1933 р.: «Так, справді, я від самого початку був тої думки, що "Українську загальну енциклопедію" повинно видавати наше Наукове Товариство і все був і є прихильником передачі нашої УЗЕ в руки згаданого Товариства. Таке видавництво, як Енциклопедія, повинно бути в руках такої установи, яка має свою друкарню, переплетню, книгарню, свої власні магазини й яка по покриттю коштів видання може десятки літ чекати на який-небудь чистий зиск...» [Фонд Раковського..., спр. 13]. Головний редактор у жодному разі не мав наміру припиняти видання енциклопедії, тому постійно шукав варіанти, що уможливлували її подальший випуск.

Коли видавничій спілці вдалося-таки дійти згоди й підтримати перенесення видання УЗЕ до НТШ, І. Раковський взявся до справи: «Також я був би дуже вдячний, коли б я отримав до суботи 2 січня ц. р. відомість про вигляди на позичку в Землебанку і можливість перенесення Видавництва УЗЕ до Львова під фірму Книгарні Н.Т.Ш.» [Фонд Раковського..., спр. 24]. Він активно листувався з адміністрацією енциклопедії та книгарнею НТШ, узгоджуючи деталі домовленості: «Комісія стала на становиску, що книгарня НТШ може і повинна перебрати Видавництво УЗЕ на дозакінчення. Жерело на роздобуття гіпотетичної позички є. <...> Перебрання Видавництва УЗЕ повинне наступити зараз, <...> книгарня або перебере Видавництво УЗЕ зараз, або зрезигнує з цього інтересу, коли б це було неможливим до виконання зараз» [Фонд Раковського..., спр. 24]. Таким чином, саме завдяки ініціативі та рішучим і наполегливим діям І. Раковського видання УЗЕ було передане до НТШ, що стало вирішальним, адже забезпечило успішне завершення видавничого проекту.

Висновки

Отже, УЗЕ, яку підготовлено й видано за едицією І. Раковського, активної участі В. Сімовича, В. Дорошенка та М. Рудницького, мала на меті подати якомога більше статей, що містили б найновіші відомості про видатних діячів, важливі дати, події, тлумачили б досягнення в усіх галузях знання. Завдяки ерудованості й вимогливості І. Раковського як головного редактора тритомник уклали за зразком кращих європейських енциклопедичних видань із використанням тогочасних наукових методів і джерел. І. Раковський виконав величезну організаційну та редакторську роботу; прагнув, щоб енциклопедія поєднувала науковість і мала популярний характер, задовольняла своїм змістом потреби фахівців і найширшої аудиторії; був автором низки ґрунтовних енциклопедичних статей (зокрема такого важливого гасла, як «Антропологічні прикмети українського народу» [УЗЕ, с. 387–393]).

Та попри незаангажованість і політичну виваженість, радянська влада віднесла УЗЕ до «найбільш крамольних буржуазно-націоналістичних видань» і заборонила користуватися нею, адже поява «Книги знання» перекреслювала створений тоталітарною владою міф про те, що Українська Радянська енциклопедія була першою в історії національної енциклопедистики. Наявність УЗЕ в домашній бібліотеці могла стати підставою для політичних переслідувань або ж тюремного ув'язнення чи заслання. Унікальна праця, яка увібрала в себе інтелект і ментальність української національної еліти, на десятиліття була захована у спеціальних бібліотечних фондах та недоступна для користувачів, що спотворювало справжню картину історичного розвитку національної енциклопедичної справи.

УЗЕ – перша українська універсальна енциклопедія, а тому не позбавлена огріхів як змістовно, так і методично. Проте її українознавча частина була кроком уперед порівняно зі спробами попередників створити енциклопедичне видання. І. Раковський як головний редактор добре впорався зі своїм завданням, залучивши до праці 136 авторів, які уклали 34 000 статей. Ошатні томи УЗЕ (якісний папір, чимало кольорових ілюстрацій) побачили світ передусім завдяки наполегливій, фаховій редакторській праці І. Раковського та спільним зусиллям авторитетного колективу вчених – членів НТШ.

Сучасники наголошували: «Ми певні, що в умовах власного державного життя, в умовах нормального розвитку видавничої справи Іван Раковський об'єднав би біля себе не один десяток таких фанатиків, яким був сам, і за своє життя написав би і видав би не тритомну, а в сотні томів енциклопедію, і не окремі брошури до науково-популярних бібліотек, а цілі бібліотеки з різних ділянок природознавства» [Головацький, с. 87].

Феноменальний ерудит, видатний науковець, людина високої особистої і громадської культури, І. Раковський мріяв про те, щоб його «строга наука, хоч і беспрестальна праця могла докинути хоч одну цеголку до культурних змагань нашого українського народу» [Головацький, с. 178]. Мрія видатного редактора здійснилася, свідченням чого стали тритомна «Українська загальна енциклопедія» та численні наукові й науково-популярні праці – неоціненний внесок до національного культурного набутку.

ЛІТЕРАТУРА

- Головацький І. Іван Раковський (1874–1949): життєписно-бібліографічний нарис. Львів: Наукове Товариство ім. Шевченка, 2004.
- Дорошенко В. Огнище української науки: Наукове Товариство імени Т. Шевченка: 3 нагоди 75-річчя його заснування. Нью-Йорк; Філадельфія, 1951.
- Микитчук В. До історії видання «Української загальної енциклопедії» в Коломиї. *Коломия і Коломийщина: збірник споминів про давнє й минуле*. Філадельфія: Видання Комітету коломиян, 1988. С. 251–261.
- Раковський І. Яка буде наша перша енциклопедія? *Діло*. 1930. № 26. 4 лют. С. 3–4.
- Романюк Т. Раковський Іван. *Українська журналістика в іменах: матеріали до енциклопедичного словника*. Вип. 6. Львів: ЛНБ ім. В. Стефаника НАН України, 1999. С. 407–410.
- Трегуб М. Епістолярій архіву редакції «УЗЕ» – джерело української біографістики. *Записки Львівської наукової бібліотеки ім. В. Стефаника*. 2003. Вип. 11. С. 303–310.

Українська загальна енциклопедія: Книга знання. Т. 3 / гол. ред. І. Раковський. Львів; Станіславів; Коломия: «Рідна школа», 1935.

Фонд І. Раковського відділу рукописів Львівської національної наукової бібліотеки ім. В. Стефаника НАН України.

REFERENCES

- Doroshenko, V. (1951). *The hotbed of Ukrainian science: to the 75th anniversary of the Shevchenko Scientific Society*. New York; Philadelphia [In Ukrainian].
- Holovatskyi, I. (2004). *Ivan Rakovsky (1874–1949): biographical and bibliographical feature story*. Lviv: Shevchenko Scientific Society [In Ukrainian].
- Муkyтчук, В. (1988). On the history of the Ukrainian General Encyclopedia publishing in Kolomyia. In *Kolomyia and Kolomyia region: reminiscences of the past and ancientness* (pp. 251–261). Philadelphia: Kolomyian Committee [In Ukrainian].
- Rakovsky, I. (Ed.). (1935). *Ukrainian General Encyclopedia: The Book of Knowledge* (vol. 3). Lviv, Stanislaviv, Kolomyia: Ridna Shkola Press [In Ukrainian].
- Rakovsky, I. (1930, February 4). What will our first encyclopedia? *Dilo*, 26, 3–4 [In Ukrainian].
- Romaniuk, T. (1999). Rakovsky Ivan. In *Ukrainian journalism in names: materials to the encyclopedic dictionary* (vol. 6, pp. 407–410). Lviv: Vasyl Stefanyk National Scientific Library of Ukraine, National Academy of Sciences of Ukraine [In Ukrainian].
- The Rakovsky's collection of the Manuscripts Department of the Vasyl Stefanyk National Scientific Library of Ukraine in Lviv, National Academy of Sciences of Ukraine [In Ukrainian].
- Trehub, M. (2003). Epistolary of the archive of the UGE editorial office as a Ukrainian source for biography studies. *Proceedings of Vasyl Stefanyk National Scientific Library of Ukraine in Lviv*, 11, 303–310 [In Ukrainian].